

О. В. ПОЛИЩУК

УДК 94(477)“1921-1925”

НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В КРИМУ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

В статті висвітлюється національна складова у вирішенні радянською владою земельного питання в Криму на початку 1920-х рр. Аналізуються наслідки аграрної політики більшовиків для соціально-економічного становища основних національних груп населення півострова.

Ключові слова: Крим, радянська влада, аграрне питання, кримські татари, земельні ділянки, німецькі колоністи.

В статье рассматривается национальная составляющая в разрешении советской властью земельного вопроса в Крыму в начале 1920-х гг. Анализируются последствия аграрной политики большевиков для социально-экономического положения основных национальных групп населения полуострова.

Ключевые слова: Крым, советская власть, аграрный вопрос, крымские татары, земельные участки, немецкие колонисты.

This article discusses a national component in the resolution of the Soviet regime of the land issue in Crimea in the early 1920s. The consequences of the Bolshevik agrarian policy for the socio-economic status of the major ethnic groups of the population of the peninsula are analyzed.

Key words: Crimea, the Soviet regime, the agrarian issue, the Crimean Tatars, land allotments, German colonists.

Аграрне і національне питання традиційно належать до найбільш складних і болючих проблем вітчизняної історії. Особливої актуальності вони набули в революційні 1917-1920-ті рр. та протягом початкового періоду встановлення і розбудови радянської влади на території колишньої Російської імперії. Специфічний характер вирішення більшовиками аграрного й національного питань мало, зокрема, на Кримському півострові з його багатонаціональним складом населення. Отже, дана стаття присвячена врегулюванню земельних відносин у Криму кризь призму національної складової в умовах розбудови радянської влади та переходу до нової економічної політики.

Зазначена проблематика вже отримала певне висвітлення у науковій літературі. Принципи та практична реалізація аграрної політики більшовиків протягом 1920-х рр. на Кримському півострові розглядаються у роботах сучасних українських та російських дослідників – праці В. Брошевана [1], О. Волобуєвої [3], С. Горюнової [4, 5] та С. Усова [13]. В свою чергу, вирішення національного питання в Криму у зазначений період висвітлюється в дослідженнях В. Деннінгхауса [6], Н. Копосової [9], В. Пашені [11] та В. Чеботарьової [14]. Разом з тим, досі відсутнє синтетичне дослідження, в якому було б проаналізовано саме національний аспект земельної політики радянської влади

в такому специфічному регіоні, як Кримський півострів.

Особливістю аграрних відносин в Криму на початку 1920-х рр. була відсутність стихійного захоплення і розділу поміщицьких земель селянством. Кримське село через більш пізнє встановлення радянської влади та інші фактори уникнуло розгрому заможних господарств, що супроводжувався на іншій території колишньої Російської імперії експропріацією їхніх засобів виробництва. До моменту проголошення Кримської АРСР «аграрна революція» тут не відбулася. Місцеве село не знало комнезамів, які об'єднували найбільш бідні верстви селянства на боротьбу проти поміщиків і куркулів. Найголовнішим потрясінням для кримського селянства була не повсюдна розруха і навіть не посуха 1921

ВЦВК про становище в Криму зазначалося, що «татарський пролетаріат і селянство від нових соціальних перетворень не мають ще ніяких вигод і поліпшення свого становища не бачать, і тому класова самосвідомість серед них не тільки не розвивається, але і не намічається навіть» [10]. У зв'язку з цим, одним з напрямків діяльності радянської влади стало формування кадрів всіх рівнів з кримських татар. Якщо в 1921 р. кримські татари входили до складу повітових виконкомів: Ялтинського – 8, Керченського – 6, Феодосійського і Сімферопольського – по 5, то в 1926 р. у складі Кримського ЦВК налічувалося татар – 32 чол., росіян – 29, українців – 7, німців – 3, представників інших національностей – по 1 [3, с. 89-91].

Однак наявність татар в структурах влади була сформована скоріше для

Кількість господарств в селищах Криму [6, с. 116]

Склад селищ	Кількість	Співвідношення	Всього
До 5 госп.	650	29,8 %	65,1 %
До 10 госп.	268	12,3 %	
Від 11 до 25 госп.	500	23 %	
Від 25 до 50 госп.	376	17,3 %	34,9 %
Від 51 до 100 госп.	211	9,7 %	
Від 101 і більше	171	7,9 %	
Всього	2176	100	100 %

р., а руйнівна практика керівництва органів влади, що повністю суперечила принципам нової економічної політики.

Загалом, у проведенні національної політики в перші роки існування радянської влади в Криму були як помилки, так і досягнення. До досягнень, безсумнівно, відноситься залучення татар до радянської та партійної роботи, широка пропагандистська діяльність серед них, надання татарській мові статусу національної. Так, у квітні 1921 р. в звіті

привабливості іміджу Радянської Росії на міжнародній арені, аніж для вирішення нагальних проблем кримськотатарського народу в регіоні. Особливо чітко такі припущення простежуються при аналізі вирішення аграрного питання, а також в роки голоду 1921-1922 рр. Розглянемо конкретні приклади.

Однією з найскладніших проблем, і, в першу чергу, для кримськотатарського населення, була аграрна. Після встановлення радянської влади було націоналізовано 1134

поміщицьких маєтки, однак землі та інвентар в більшості своїй не були розділені серед селян, а передані в держфонд для колгоспного і радгоспного будівництва [13, с. 116], що викликало невдоволення малоземельних господарів.

Площа під рілляництвом в 1920 р. становила 5672 тис. дес. В 1921 р. вона скоротилася до 186 507 дес., тобто на 32,6 % [6, с. 114], або на 385 493 дес. У 1922 р. було засіяно ще менше – 320 тис. дес.: озимий та ярий клин зменшені на 55 %, площа під городами скоротилася на 30 %, під виноградниками – на 50 %. Об'єктивні причини такого становища були наступні: по-перше, в Криму переважали, особливо серед кримськотатарського населення, господарства з малою кількістю робочої худоби або взагалі без неї, а також значне число невеликих селищ з кількістю господарств до 25, про що свідчать дані з наступної таблиці.

Загалом, за переписом 1921 р. сільського населення в Криму проживало 388 366 чол., або 55 % від загального числа [13, с. 24].

У 1921 р. в Криму налічувалося 76316 селянських господарств, з яких 65 %, як свідчить наведена вище таблиця, склали селища, в яких було до 25 господарств. Це були економічно слабкі населені пункти, адже на 1921 р. в них без робочої худоби було 28067 господарств (37,4 %), а навіть без посіву – 18320 господарств (23,8%). У 1922 р. в результаті загальної економічної кризи, посиленої посухою, при загальному зменшенні кількості господарств на 9 %, число селянських господарств без робочої худоби становило 42 303 (до 60,1 % від загального числа), а безпосівних господарств стало 22 421 (або 32 % від загального числа) [13, с. 87]. Слід зазначити, що до об'єктивних причин, названих вище, додалися і суб'єктивні: кримські селяни, які втратили можливість самостійно розпоряджатися вищезгаданим урожаєм, перейшли до засіву «споживчої норми», що також не могло не позначитися на кількості площ під рілляництвом.

По-друге, надії на збереження економічно сильних колишніх поміщицьких господарств, переданих комунам, колгоспам і радгоспам, не виправдалися. На початку 1921 р. у Криму нараховувалося 978 радгоспів, а до квітня 1922 р. їх залишилося всього 95, причому успішними серед них було всього 4 [13, с. 70]. В голодний 1921 р. вони втратили господарські ресурси, до того ж значна частина членів і керівництва колективних господарств не вмів вести господарство навіть при такому стартовому забезпеченні. Тому в 1922 р., коли вони були зняті з постачання земвідділів, частина колективних господарств була ліквідована, а решта, отримавши підтримку насіннєвими матеріалами, почала укладати з селянами договори на обробку їхньої землі відрядно.

Створена в 1921 р. Кримська сільська спілка (Крымсельсоюз) у своєму звіті зазначала: «Загалом і в цілому господарство комун і артільей стояло так низько, що навколишні селяни могли по ним вчитися, як не потрібно вести господарство: при таких умовах про широке залучення селян в господарства комун і артільей не може бути й мови... До складу комун і артільей потрапляють здебільшого випадкові люди, які часто абсолютно не стикалися з сільським господарством, тому господарство, що потрапляло до них в руки, швидко приходило в занепад. Винятків було мало» [2, с. 46].

По-третє, від засухи в 1921 р. загинуло близько 240 тис. дес. посівів, а на тих площах, що залишилися, середній урожай становив 4,5 пуди на десятину. У 1921 р. через відсутність насіння фактично були незасіяні озимі. Тяжке становище значною мірою ускладнювалося ще й тим, що в межах продрозверстки було вилучено 2795 тис. пудів зернохліба та зернофуражу, через що з сіл були викачані останні залишки продовольства. Щоб забезпечити кормом худобу і сподіваючись на добрий врожай, Наркомзем надіслав до Криму значну кількість насіння кукурудзи, якою засіяли майже третину посівних площ. Проте

замість очікуваної врожайності в 51 пуд з десятиної врожайність склала в 1922 р. лише близько 20 пудів, тому ситуація на півострові так і не змінилась на краще. Таким чином, земельне питання стало одним з найголовніших в Криму в 1922 р.

Заслуговує особливої уваги питання взаємодії союзної та республіканської влади в роки голоду 1921-1922 рр. Масова загибель населення в Криму спостерігалася вже в 1921 р., але свого апогею досягла навесні 1922 р., коли голодувало від 400 тис. до 500 тис. населення півострова (тобто майже 70 % від загального числа) [12, с. 27].

У критичній ситуації уряд республіки в листопаді 1921 р. попросив допомоги у Москви, але офіційно Крим визнали голодуючим регіоном тільки 16 лютого 1922 р., після чого РНК Кримської АРСР міг звернутися по допомогу до світової громадськості та виділити, нехай і невеликі, але власні ресурси для придбання продовольства за кордоном. У жовтні 1922 р. Москва виключила Крим зі списків регіонів, які потребують допомоги, залишивши лише продовольчі пайки для адміністративного апарату управління чисельністю 21 879 [11, с. 16].

Заслуговує глибокої поваги діяльність кримського уряду з надання допомоги голодуючим і відстоювання інтересів кримського регіону. Республіканська влада домагалася зниження податків з селянських господарств [13, с. 267], організувала громадські роботи по ремонту шосейних доріг, водопроводів, меліорації, видаючи за роботу продовольство. Суворо контролювався розподіл допомоги, одержуваної Кримом від Американської організації допомоги голодуючим та інших благодійницьких організацій, що отримали на це спеціальний дозвіл:

1) Російські організації: (ЦК Допомоги голодуючим при ВЦВК; Єврейський громадський комітет з надання допомоги постраждалим від погрому; Комітет з поліпшення побуту вчених; Російський Червоний Хрест; ЦК з надання допомоги

хворим і пораненим воїнам при ВЦВК; Комісія ВЦВК по поліпшенню життя дітей.

2) Іноземні організації, з якими були спеціальні угоди (АРА; тред-юніони; Міжробдопомгол при Комінтерні; Американський, Голландський і Французький Червоний Хрест; Міжнародний Комітет допомоги голодуючим, очолюваний Ф. Нансеном) [7].

Враховуючи, що зменшення сільського населення з більшою точністю визначити в 1923 р. неможливо, тому що перепис проводився в основному в містах, а в сільській місцевості проходило вибіркоче обстеження, відзначимо, що навіть за такими не дуже точними відомостями загальна чисельність населення Криму становила в 1923 р. 569 580 чол., тобто скоротилася на 20,8 %, з них загинуло 75 тис. кримських татар [15, с. 306-307]. Крім того, свідченням тяжкого становища кримськотатарського населення в 1921-1923 рр., як найменш матеріально забезпеченого, є значне зменшення його чисельності в містах, особливо там, де кримські татари до цього складали більшість. Як свідчать архівні дані, понад 50 % населення втратили Алупка, Старий Крим та Карасубазар, до вмираючих міст відносились Перекоп і Бахчисарай [7].

Таким чином, соціально-економічна ситуація в Криму в 1921-1922 рр. залишалася складною та напруженою. У зв'язку з цим центральна влада багато уваги приділяла кадровій політиці, посиленню впливу комуністів в регіоні та адміністративно-територіальному реформуванню як перевіреним способом ослаблення протидії республіканської влади.

Разом з тим, уряд РРФСР вживав адміністративних та економічних заходів для виходу з кризи. Ця антикризова програма отримала назву «нової економічної політики», нижня межа якої в РРФСР датується весною-осінню 1921 р., а в Криму – 1922 р. Зокрема, у 1922 р. були прийняті Земельний Кодекс та Постанова ВЦВК РРФСР «Про порядок наділення землею в

Криму». У зв'язку із земельною реформою у німецьких колоністів відібрали половину земельних володінь, залишивши їм 94 тис. десятин землі замість 180 тис. дес., і за рахунок цих земель збільшили на 60 % ділянки південнобережних татар, степових – на 95 %, болгарських селян – більше ніж на 60 % [14, с. 24-25]. Крім того, в кінці травня 1922 р. Раднарком РРФСР прийняв постанову «Про єдиний натуральному податок на продукти сільського господарства на 1922-1923 рр.», яким визначалися форми і розмір податку, що ознаменувало перехід від продрозкладки до продподатку. Одночасно було видано постанову, якою заборонявся забій племінної худоби, молодяку до 1,5 років і молочних корів до 10 років.

В результаті такої земельної реформи найбільше постраждало німецьке населення, якому належали традиційно благополучні господарства. Окрім зменшення наділів, німецьким колоністам також заборонили наймати на літні місяці працівників на сільгоспроботи, що негативно позначилося на продуктивності господарств. В іншому випадку господарів-німців позбавляли громадянських прав, а без них до радгоспів і колгоспів доступ був закритий. Принагідно зазначимо, що самі німці, навіть найменш забезпечені серед них, були впевнені в можливості підняти індивідуальні господарства і обурювалися головним чином позбавленням їх громадянських прав, в першу чергу – виборчого. Це було причиною неодноразового подання ними заяв на масовий виїзд з країни, з уточненням, що бідними вони можуть бути скрізь, але при дотриманні їхніх громадянських прав.

Незадоволеними проведенням аграрної реформи були і кримські татари, особливо в гірських і передгірських районах. Земельний Кодекс не враховував особливостей землеробства в Криму і не забезпечував необхідних норм для успішного розвитку господарств з вирощування винограду і тютюну, а також заняття скотарством.

В рамках здійснення нової економічної політики уряду республіки, незважаючи на три земельні переділи в Криму у першій половині 1920-х рр. (1921, 1922, 1924-1925 рр.), уряду так і не вдалося остаточно вирішити проблему диспропорції земельних наділів сільського населення за національною ознакою. Так, наділи кримських татар і в 1928 р. були меншими, ніж у росіян, і складали 3 га, в той час як у росіян і українців – 6,6 га, у німців – 12,8 га. При цьому бідняцькі господарства переважали саме у гірських татар [14, с. 25].

В 1924-1925 рр. земельне питання на півострові було особливо загостреним. З одного боку, кримським урядом проводилася соціалізація землі, тобто наділення особливо потребуючих селянських господарств додатковими ділянками землі. У ході цієї реформи глава кримського Наркомзему В. Ібраїмов, незважаючи на заборону Москви, видав розпорядження про використання угідь під вирощування спецкультур, яке передбачало не тільки норми наділення землею, а й норми залишення землі під тютюном, виноградом, садами. Розміри для виноградних господарств становили від 1,3 до 2,5 га, що значно перевищувало норми закону РНК РРФСР, під садами – від 1,4 до 3,0 га, під тютюном – від 1,2 до 3 га, під городами – від 1 до 3 га [8, с. 193]. Це давало можливість підняти господарства татар-селян, особливо в передгірних районах. Згодом В. Ібраїмов був звинувачений у буржуазному націоналізмі і зловживанні владою та розстріляний, а норми землезалишення скасовані 16 травня 1928 [8, с. 193].

З іншого боку, незважаючи на серйозні проблеми у проведенні земельної реформи в Криму, союзний уряд вирішив переселити євреїв з Білорусії до Євпаторійського і Джанкойського районів, надавши їм 40 тис. дес. землі. Пізніше ця цифра виросла до 100 тис. дес., актуалізувавши питання про створення в Криму автономної єврейської республіки. Наскільки мужньо і самовіддано відстоювали інтереси Криму і

кримськотатарського народу його РНК і Кримський ЦВК, докладно висвітлено в літературі [3, 6, 14]. Зазначимо лише, що відстоюючи інтереси кримськотатарського народу, керівництво республіки вжило жорстких заходів проти самостійного переселення: були перевірені артілі, в яких євреїв-хліборобів було не більше 10 %, заборонений навіть прийом родичів, що переселялися без обов'язкового дозволу РНК і Кримського ЦВК, а в Москву були відправлені не тільки доповідні записки про бажаних повернутися на батьківщину татар з Болгарії та Румунії чисельністю до 200 тис. чол., а й списки російських поміщиків і купців, які заволоділи великими маєтками в Криму на шкоду татарському народу [14, с. 32-35].

Послідовно відстоюючи інтереси кримськотатарського населення, уряд Кримської АРСР в 1927 р. попросив виділити гроші на облаштування татар, переселених з гірських районів у степові – 1 750 000 руб. на 3,5 тис. господарств [3, с. 90]. Відповідь Москви на це прохання була цілком закономірно негативною. Протистояння між республіканською і центральною владою стосовно землеустрою євреїв-переселенців тривало до 1928 р., тобто до арешту керівників автономії, і є вагомим аргументом в дискусії про самостійність тогочасної Кримської республіки.

Таким чином, політика радянської влади першої половини 1920-х рр. щодо вирішення земельного питання в Криму дозволяє зробити висновки, що задекларована більшовиками рівність всіх національностей на практиці означала здійснення класового принципу в реалізації національної політики. В процесі перерозподілу земельного фонду півострова, який ускладнювався гострою соціально-економічною кризою та голодом 1921-1922 рр., відносини між основними національними групами сільського населення не тільки не були вирішені, а навіть отримали ще більше загострення – зокрема, через привнесення переселенської єврейської складової. Тому, попри

проголошений радянським режимом курс на створення рівних умов для всіх національностей Криму, кримські татари так і не відчули реального покращення ситуації в такій важливій для них сфері, як забезпечення земельними наділами та, відповідно, можливість успішно займатися господарською діяльністю.

Бібліографічні посилання

1. Брошеван В. Крымская республика / В. Брошеван. – Симферополь: Изд-во «Таврия», 1992.
2. Брошеван В. Крымские немцы. Краткий исторический очерк / В. Брошеван., В. Ренпенинг. – Симферополь, 1996.
3. Весь Крым – 1920-1925. Юбилейный сборник. – Симферополь: Изд-во КрымЦИК, 1926.
4. Волобуева О. В. Рождение и судьбы новой крымской государственности в первой половине XX века / О. В. Волобуева // Отечественная история. – № 1999. – № 2. – С. 88-99.
5. Горюнова Е. А. К вопросу об аграрной политике властных органов Крыма в 1920-е годы / Е. А. Горюнова // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 127-130.
6. Горюнова Е. А. Политика коллективизации в Крымской деревне в первой половине 20-х годов XX / Е. А. Горюнова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 43. – С. 159-163.
7. Деннингхаус В. Полиэтничность сквозь призму классового подхода / В. Деннингхаус // Отечественная история. – 1999. – № 2. – С. 113-120.
8. Державний архів Автономної республіки Крим (ДА АРК), ф. Р-1142, оп. 4, спр. 33, арк. 124.
9. Десять лет Советского Крыма. Сборник, посвященный десятилетию советизации Крыма. 1920-1930. – Симферополь, 1930.
10. Копосова Н. П. Национально-государственное строительство в первые годы советской власти, 1917-1922 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н. П. Копосова. – М., 2000. – 20 с.
11. Красный Крым. – 1925. – 13 апреля. – С. 2.
12. Пашеня В. М. Формування та діяльність органів влади і управління в Криму (1921-1929 рр.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 «Історія України» / В. М. Пашеня; ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
13. Проблемы истории Крыма. – Симферополь, 1991. – Вып. 12.
14. Усов С. А. Историко-экономические очерки Крыма: Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства / С. А. Усов. – Симферополь, 1925. – 320 с.
15. Чеботарева В. Г. Социальные противоречия национальной политики в Крымской АССР / В. Г. Чеботарева // Вопросы истории. – 2006. – № 12. – С. 23-43.
16. Четыре года советской власти в Крыму. 1920-1924 гг. – Симферополь, 1925.

